

ŠIUOLAIKINĖ PSICHOFIZINIO REDUKTYVIZMO IR ANTIREDUKTYVIZMO POLEMIKA IR JOS METODOLOGINĖS IŠDAVOS*

Jonas Dagys

Vilniaus universitetas
 Filosofijos istorijos ir logikos katedra
 Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius
 Tel. (8 5) 266 7617
 El. paštas: jonas.dagys@fsf.vu.lt

Šio straipsnio objektas – pastarojo laikmečio kontroversija dėl materialistinės patyrimo kokybių koncepcijos. Pirmame skirsnyje aptariama analitinės sąmonės filosofijos raidą lėmusi psichinių ir neurofiziologinių būvių tapatumo tezė bei su ja siejama reduktyvistinė strategija. Antrame skirsnyje aptariami du reikšmingiausi antireduktyvistiniai argumentai – žinojimo argumentas ir zombių pamanomumo argumentas. Trečiame skirsnyje išryškinami epistemologiniai ir semantiniai psichofizinio reduktyvizmo kontroversijos aspektai, leidžiantys tiksliau nusakyti polemizuojančių platformų metodologinius skirtumus bei ketvirtame skirsnyje padaryti išvadą, jog antireduktyvistiniai argumentai nėra suderinami su stabilių psichofizinių ryšių pripažinimu. Šiuolaikinėje analitinėje sąmonės filosofijoje išryškėja tokia dilema: arba atsižvelgdami į episteminę psichinių ir fizinių sąvokų asimetriją hipostazuojame introspekciškai prieinamą turinį, taip tikėdamiesi išsaugoti aukštus racionalumo standartus, kuriais grindžiama ir dualistinė metafizika, ir priimame visas skeptines tokio pasirinkimo išdavas; arba sąvokų turinio aiškinimą pradedame teikdami pirmenybę ekstensionaliai interpretacijai, atsisakydami internalistinių ambicijų, zombių pamanomumo prielaidų ir antireduktyvistinių išvadų.

Pagrindiniai žodžiai: sąmonės filosofija, reduktyvizmas, žinojimo argumentas, zombių argumentas, tapatumo tezė.

Materialistinės sąmonės teorijos paprastai susiduria su dviem pagrindiniais iššūkiais – subjektyviųjų patyrimo kokybių (vadinamųjų *qualia*) ir minčių intencionalaus turinio suderinimu su materialistine ontologija. Šio straipsnio objektas – pastarojo laikmečio kontroversija dėl materialistinės patyrimo kokybių koncepcijos. Pirmame skirsnyje aptariama analitinės sąmonės filosofijos raidą lėmusi psichinių ir neurofiziologinių būvių tapatumo tezė ir

su ja siejama reduktyvistinė strategija. Antrame skirsnyje nagrinėjami du reikšmingiausi antireduktyvistiniai argumentai – žinojimo argumentas ir zombių pamanomumo argumentas. Trečiame skirsnyje išryškinami epistemologiniai ir semantiniai psichofizinio reduktyvizmo kontroversijos aspektai, leidžiantys tiksliau nusakyti polemizuojančių platformų metodologinius skirtumus ir ketvirtame skirsnyje padaryti išvadą, jog antireduktyvistiniai argumentai yra praktiškai nesuderinami su stabilių psichofizinių ryšių pripažinimu, o tai ypač menkina jų poleminę vertę.

* Tyrimą finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. MIP-023/2011).

Šiuolaikinis psichofizinis reduktyvizmas

Požiūris į sąmonės ir kūno santykio problemą, charakterizuojantis šiuolaikinę analitinę sąmonės filosofiją, nepaisant konceptualinių sąsajų su ankstesnėmis idėjomis, sietinas su XX a. šeštojo dešimtmečio pabaigoje Herberto Feiglio (1958/1967) ir nepriklausomai – Jacko Smarto (1959) pasiūlyta fenomenalių sąmonės būvių ir nervų sistemos būvių tapatumo hipoteze, kartais vadinama Smarto ir Feiglio teze, o siauresniame kontekste tiesiog „tapatumo teze“. Tapatumo tezė, iš esmės nulėmusi tolesnę analitinės sąmonės filosofijos plėtotę, siūlo mentalines ar psichologines savybes laikyti tapačiomis fiziologiniams smegenų procesams – neuroniniams tų psichologinių savybių koreliatams, ir todėl yra laikytina reduktyvaus fizikalizmo forma. Tapatumo tezės proponentai pirmiausia atsisako psichologinių ir fizinių teiginių sutapatavimo prasmės požiūriu galimybės: „tezė netvirtina, kad jutiminius teiginius galima išversti į teiginius apie smegenų procesus; ji taip pat netvirtina, kad jutiminių teiginių logika yra tokia pati kaip ir teiginių apie smegenų procesus“ (Smart 1959: 143). Sąmonės ir smegenų procesų tapatumas čia išreiškiamas prasmingu empiriniu teiginiu: „mūsų išgyvenamus tiesioginio patyrimo grynuosius potyrius (*raw feels*) galima empiriškai sutapatinti su tam tikrų apibrėžtų moliarinės elgesio teorijos sąvokų referentais, o šiuos savo ruožtu galima empiriškai sutapatinti su neurofiziologinių sąvokų referentais“ (Feigl 1958/1967: 78). Tiek Smartas, tiek Feiglis formulavo tezę referentinės semantikos terminais. Feiglio teigimu, „loginė analizė pademonstruoja būtinybę stebimuosius

pagrindus (*evidential bases*) skirti nuo faktinės sąvokų ir teiginių referencijos“ (Feigl 1958/1967: 63), o tai leidžia tvirtinti, kad „‘jutimas’ ir ‘smegenų procesas’ gali skirtis savo prasme ir vis dėl to turėti tą patį referentą“ (Smart 2004). Metodologinis Feiglio ir Smarto sintetinio tapatumo doktrinos pamatas buvo Frege’s įvestas prasmės ir reikšmės skyrimas. Būtent šio skyrimo pagrindu imta kalbėti ne apie būtiną analitinę, o atsitiktinę (*contingent*) empirinę sąmonės ir kūno santykio teoriją. Sąmonės ir kūno tapatumui suteikus empirinio atradimo, o ne loginės tiesos pobūdį, buvo galima kalbėti, kad psichologinių sąvokų turinys yra metafiziškai neutralus: „mūsų tiesioginio patyrimo pranešimai yra atviri, ar ‘objektiškai neutralūs’ (*‘topic neutral’*), ... todėl jie neįpareigoja nei materializmui nei dualizmui, tačiau yra visiškai *suderinami* su mano ginama hipoteze, kad aptariami vidiniai procesai yra smegenų procesai“ (Smart 1963: 656). Prasmės ir reikšmės skyrimo taikymas savybes išreiškiančioms sąvokoms leido pačias objektų savybes skirti nuo joms žymėti vartojamų predikatų prasmių ir teigti, kad sąmonės ir kūno tapatumas yra panašus į teorinius vandens ir H₂O ar šviesos ir elektromagnetinio spinduliavimo sutapatinimus. Toks sintetinis tapatumas, kaip sako Hilary Putnamas, „neįpareigoja ‘skausmo’ ir ‘C-skaidulų stimuliavimo’ terminų tarpusavio pakeičiamumui“ (Putnam 1975: 379). Thomo Nagelo žodžiais, tokią galimybę lemia tai, kad „jei būvis *x* yra tapatus būviui *y*, tai pagal Leibnizo dėsnį neseka, kad jei žinau, kad esu būvio *x*, turiu žinoti, kad esu ir būvio *y*, nes šis kontekstas yra intensinis“ (Nagel 1965: 345). Ekstensionalus tapatumas nereikalauja intensionalaus tapatumo, o tinkamas tapatumo eksplikavimas yra

tiesiog pripažinimas, kad vienas individas (ar jų aibė) gali būti žymimas skirtingais ženklais ar skirtingai aprašomas.

Iš čia kyla ir šiuolaikinėms sąmonės koncepcijoms analitinėje filosofijoje būdinga priklausomybė nuo jas grindžiančių kalbos koncepcijų. Nors tapatumo tezė buvo formuluojama kaip empirinė hipotezė, reikalaujanti patvirtinimo moksliniais tyrimais, pati tokį tapatumą ar jo galimybę išreiškianti tezė iš esmės formuluojama kalbos filosofijos terminais ir todėl sąmonės ir smegenų procesų tapatinimo galimybė vis dėlto priklauso nuo subjektyvius psichinius ir intersubjektyvius fizinius reiškinius žyminčių sąvokų analizei taikomos kalbos teorijos pagrįstumo. Tai skatino sąmonės problematika besidominčius filosofus aktyviai tyrinėti semantikos ir epistemologijos klausimus.

Tapatumo tezės autoriai – tiek Smartas, tiek Feiglis – žvelgė į ją kaip į empiriškai patvirtinamą teiginį. Smartas neslėpė, kad jo nenorą pripažinti, jog teiginys „man skauda“ yra neredukuojamai psichinis, iš esmės motyvavo Ockhamo skustuvo principas (Smart 1959: 142). Laikydamas šį principą žinomų sėkmingų gamtamokslinių redukcijų pagrindu, Smartas tvirtino, kad sąmonės procesai ir būviai yra tapatūs, o ne šiaip koreliuoja ar yra nuolatos lydimi fiziologinių procesų. Kaip teigia Tyleris Burge'as, tokių materialistų nuostata buvo, kad „mokslas turi išspręsti sąmonės-kūno problemą empiriškai“ (Burge 1992: 32). Jų manymu, psichinių savybių ar predikatų konkrečių neuroninių koreliatų nustatymas yra gamtamokslinių tyrinėjimų reikalas, nors dirvą tokiems tyrimams turi paruošti filosofinė psichinių sąvokų analizė. Pasak Smarto, „kai asmuo sako, ‘regiu raudonai

oranžinį povaizdį (*afterimage*)’, jis sako kažką panašaus į ‘vyksta kažkas panašaus į tai, kas vyksta, kai’ (*there is something going on which is like what is going on when*) esu atmerkęs akis, nemiegu, ir prieš mane yra gerai apšviestas apelsinas, tai yra kai iš tikrųjų matau apelsiną“ (Smart 1959: 149). Tokia subjektyviai išgyvenamos kokybės analizė, Smarto įsitikinimu, yra objektiškai neutrali (*topic neutral*), t. y. nesuponuoja nei monistinės, nei dualistinės ar kokios kitos ontologinės pozicijos, ir kartu leidžia ieškoti fizinių aprašomo būvio koreliatų ar išskirti tą būvį objektyviais gamtamoksliniais terminais.

Materialistinė sąmonės koncepcija Davido Armstrongo ir Davido Lewiso darbuose įgijo funkcionalistinės teorijos pavidalą. Būtent taip šie filosofai septintajame XX a. dešimtmetyje išplėtojo sąmonės ir smegenų būvių tapatumo tezę. Armstrongas, bene labiausiai išplėtojęs klasikinę materializmo teoriją, teigė, kad „kai suvokiame savo psichinius būvius (*when we are aware of our mental states*), iš tikrųjų suvokiame paprasčiausius fizinius savo smegenų būvius. Tačiau mes, be abejo, nesuvokiame psichinių būvių kaip smegenų būvių“ (Armstrong 1968: 78), ir todėl galima teigti, kad „sąmonė yra ne daugiau nei vidinių psichinių būvių suvokimas žmogaus, kurio būviai jie yra“ (Armstrong 1968: 94). Armstrongo tvirtinimu, psichinio būvio sąvoka yra sąvoka būvio, kuris atlieka tarpinį priežastinį vaidmenį tarp dirgiklių, kitų psichinių būvių ir išorinių reakcijų: „psichinio būvio sąvoka yra sąvoka tokio asmens būvio, kuris linkęs (*apt*) sukelti tam tikrą elgseną“ (Armstrong 1968: 82). Pasak jo, ši formulė neturi būti priimama kaip psichinius procesus aprašančių teiginių vertimo formulė,

bet net nežiūrint į ją kaip galinčią iki galo perteikti tokių teiginių prasmę, ji leidžia nustatinėti empirines psichinių procesų tapatumo sąlygas. Taigi, pavyzdžiui, skausmą Armstrongas apibūdintų kaip būvį, kurį paprastai sukelia organizmo sužalojimai ir kuris dažniausiai sukelia norą panaikinti šį būvį, o šis savo ruožtu sukelia elgesį, turintį subjekto įsitikinimu, patenkinti šį norą ir sumažinti organizmo patirtą sužalojimą. Toks aiškinimas patrauklus ir tuo, kad sutinka su evoliuciniu skausmo potyrių paaiškinimu, atskleisdamas skausmo reikšmę išlikimui. Tokio tipo psichinių būvių analizė ir yra filosofinės klasikinio materializmo teorijos esmė. Pasak šios teorijos, konkretaus psichinio būvio tapatumo klausimas yra empirinių tyrinėjimų užduotis. Šie tyrimai turėtų atskleisti neurofiziologinę tokių būvių prigimtį ir sykiu empiriškai pagrįsti materializmo tezę.

Svarbu tai, kad Smartas formulavo tapatumo tezę visų pirma vedamas okamiškų sumetimų, o Armstrongas ar Lewisas siekė suteikti šiai tezei ir ja paremtai teorijai stabilesnę analitinę pagrindą, ir todėl objektiškai neutrali Smarto analizė čia plėtojama iki funkcinės psichinių būvių analizės. Armstrongas siekė išplėsti Smarto analizės taikymą visiems psichiniams būviams ir, kaip pats pastebi aiškindamas įvairias psichines sąvokas, suteikė „daugiau svorio reakcijoms (*responses*) nei dirgikliams“ (Armstrong 1973: 180). Lewiso teigimu, tapatumo težė grįstina principu, kad „galutinė bet kokio patyrimo charakteristika yra jo kauzalinis vaidmuo“ (Lewis 1966: 20), kurį galima išreikšti baigtine aibe sąlygų, apibrėžiančių tipiškas jo priežastis ir pasekmes įvairiomis aplinkybėmis. Psichinių būvių atžvilgiu šis principas nelaikytinas

absoliučiai materialistiniu, bet veikiau realistiniu, taip pat neutraliu klausiant, kas užima šią kauzalinę vietą, kas atlieka nustatomą kauzalinį vaidmenį. Materializmo pavidalą toks analitinis funkcionalizmas įgyja, kai funkcinės analizės principas papildomas metodologiniu įsitikinimu, kad tik fiziniai esiniai ar savybės gali atlikti realų kauzalinį darbą, t. y. turėti konkretų funkcinį vaidmenį faktiniame pasaulyje.

Pasak Lewiso, kasdienius psichologinius predikatus galima analizuoti kaip žyminčius „potyrių savybes, linkusias (*apt*) sukelti gebėjimą atpažinti ir įsivaizduoti to paties tipo potyrius“ (Lewis 1999: 327). Potyriai gali būti panašūs ar skirtingi savo kokybiniu pobūdžiu, o psichiniai ar psichologiniai predikatai žymi patyrimų ar subjektyvių būvių klases, kurios apibrėžiamos kokybinio ar fenomenologinio panašumo pagrindu. Būtent taip apibrėžtos klasės ir figūruoja kasdieniame psichologiniame diskurse, o jų apibrėžimo ne-psichiniais terminais galimybės klausimas yra tokios kasdienės psichologinės teorijos redukavimo galimybės klausimas. Tačiau, nors Armstrongo ar Lewiso manymu, šis klausimas sprendtinai empiriškai, jis taip pat reikalauja „psichinio proceso sąvokos aiškinimo, kuris turėtų patikslinti atliekamo sutapatavimo prigimtį, kai teigiama, kad psichiniai procesai yra ne kas kita kaip konkretūs smegenų procesai. Kol neturėsime tokio aiškinimo, nebus žinoma, kokie būtent moksliniai duomenys ir kokie metodologiniai svarstymai laikytini arba nelaikytini tapatumo įrodymais“ (Armstrong 1973: 180).

Funkcionalistinis psichologijos charakterizavimas yra iš esmės reduktyvistinis, nes leidžia apibrėžti psichinius būvius nevartojant mentalistinės terminijos. Tad funkcio-

nalistinė psichinių sąvokų traktuotė atitinka materialistinės redukcijos programą: ištyrę fizines charakteristikas ir nustatę konkrečius fizinius funkcinių būvių nešiklius, nustatysime psichinėmis sąvokomis žymimus fiziologinius ar fizinius organizmo būvius. Empiriškai pagrindžiama sąmonės ir smegenų būvių tapatumo hipotezė čia turėtų būti patvirtinama dviem žingsniais: pirma analizės būdu psichiniai būviai redukuojami į funkcinius organizmo būvius, o tada empiriniais tyrimais nustatomi funkcinių būvių nešikliai.

Antireduktivistiniai argumentai

Šiuolaikinėje sąmonės filosofijos polemikoje pasitelkiami antireduktivistiniai argumentai, kuriais siekiama aprašant tam tikras kontrafaktines, nors logiškai įmanomas situacijas pademonstruoti, kad kokybiniai patyrimo aspektai ar sąmonės būviai – *qualia* – yra iš principo skirtingi nuo funkciškai ar fiziologiškai aprašomų organizmo būvių ir kad šių dviejų būvių tipų sutapatinimas neleistas ne tik episteminame, bet ir ontologiniame lygmenyje, ne tik intensyvuose, bet ir ekstensyvuose kontekstuose.

Frankas Jacksonas siūlo įsivaizduoti hipotetinę situaciją:

Mary yra puiki mokslininkė, kuri dėl tam tikrų priežasčių yra priversta tyrinėti pasaulį iš juodai balto kambario, pro nespaltoto televizoriaus ekraną. Jos specializacija yra regėjimo neurofiziologija, ir ji sukaupia, tarkime, visą įmanomą surinkti informaciją apie tai, kas vyksta, kai matome prinokusius pomidorus ar dangų ir vartojame sąvokas ‘raudona’, ‘mėlyna’ ir t. t. (Jackson 1982: 130).

Jacksonas siekia pateikti argumentą, kurio prielaidos būtų „akivaizdžios visiems arba bent jau įmanomai daugybei“ (Jackson

1982: 128). Fizikalistų požiūriu, Mary, surinkusi visą fizinę informaciją apie regėjimo fiziologiją, turėtų žinoti viską, ką tik įmanoma apie tai žinoti. Tačiau išėjusi iš savo nespaltoto kambario arba įsigijusi spalvotą televizorių Mary sužinos dar šį tą apie mūsų pasaulį ir apie mūsų regimąjį patyrimą. Vadinasi, Mary sužinos kažką naujo, ko nežinojo žinodama visus fizinius aspektus, todėl, Jacksono teigimu, *esama kažko*, kas nepatenka į fizinėmis charakteristikomis aprašytą pasaulį, ir todėl fizikalizmas yra klaidinga doktrina.

Jacksonas suteikia šiai intuicijai stipresnį poleminių pavidalą, mėgindamas ją grįsti egzistencinį teiginį, kad „egzistuoja patyrimo savybės, apie kurias mes, kaip fizikalistai, nieko nežinome“ (Jackson 1982: 132). Būtent tokių patyrimo savybių, apie kurias fizikiniai teiginiai nieko nepasako, egzistavimu grindžiamas tvirtinimas, kad ne visi teisingi teiginiai yra fiziniai teiginiai.

Radikali fizikalistų reakcija į žinojimo argumentą yra tiesiog jo prielaidos neigimas. Danielas Dennettas neigia, kad įmanoma suprasti ar įsivaizduoti, ką reiškia žinoti visus fizinius faktus. Pasak jo, „argumentas atrodo pagrįstas nes supainiojama ‘žinoti daug’ ir ‘žinoti viską’: žinoma, tiesa, kad bet kurioje galimoje realistiškai įsivaizduoti (*readily imaginable*) istorijos [apie Mary] versijoje Mary kažką sužino, bet nė vienoje galimoje realistiškai įsivaizduoti versijoje, žinodama daug, ji nežinos visko, kas fiziška“ (Dennett 1991: 400). Vadinasi, jei Mary žinotų viską, kas fiziška, ji žinotų ir ką reiškia matyti raudoną spalvą. Taigi, galima sakyti, kad, Dennetto požiūriu, Jacksono ir kitų panašių argumentų išvada reikalauja prieštaringų prielaidų – negali nutikti taip, kad Mary žino viską ir sužino kažką naujo.

Tokia strategija būdinga eliminatyvistinės orientacijos sąmonės filosofams, apskritai neigiantiems galimybę kalbėti apie fizinio ir nefizinio žinojimo ar faktų skirtį. Pasak vieno jų, Paulo Churchlando, „žinojimo argumento šalininkams prielaidos atrodo suderinamos, nes nė vienas šių filosofų tinkamai neįvertino, kiek daug galima žinoti, jei ... žinoma viskas apie fizines smegenis ir nervų sistemą“ (Churchland 1985: 25).

Tačiau argumento prielaidas kvestionuoja ir filosofai, neneigiantys, kad Mary pirmą kartą ištrūkusi iš savojo kambario ir išvydusi raudoną pomidorą, sužino kažką, ko dar nežinojo. Terence'as Horganas, kritikuodamas Jacksono argumentą, siūlo skirti „eksplicitiškai fizinę informaciją“ ir „ontologiškai fizinę informaciją“ (Horgan 1984: 150), kur pirmosios fiziškumą lemia jos intensinis pobūdis, t. y. informacija atitinka fiziniams aprašymams būdingo žodyno kriterijus, o antrosios fiziškumą – jos ekstensijų specifika, t. y. ne tiek informacijos forma, kiek jos objektas. Mary žino viską, kas yra eksplicitiškai fiziška, tačiau žino ne viską, kas ontologiškai fiziška, todėl, kai ji sužino kažką naujo, tas kažkas nėra eksplicitiškai fiziška, bet nebūtinai yra ontologiškai fiziška. Tik intensine „informacijos“ sąvokos prasme galime iš fakto, kad Mary nežino, ką reiškia matyti spalvas, išvesti, kad Mary stokoja informacijos apie spalvas ar jų pažinimą. Tačiau, pasak Horgano, „fizikalistas, suprantama, nenori pasakyti, kad vienintelė tikra informaciją perduodanti kalba yra fizikos teorijų kalba“ (Horgan 1984: 150). Toks informacijos prasmų skyrimas, panašiai kaip ir empirinio sąmonės ir smegenų tapatumo tezė, remiasi Frege'ės perskyra tarp sąvokų ar kalbinių išraiškų prasmės ir reikšmės. Žinojimo argumento

išvada yra grindžiama epistemologinėmis prielaidomis, o tos prielaidos kelia semantinio sąvokų prasmės ir reikšmės skyrimo intensijos ir ekstensijos episteminio skirtingumo pagrindu klausimus.

Kitas, iki šiol bene labiausiai sąmonės filosofijoje aptarinėjamas antireduktyvistinis argumentas yra vadinamasis zombių egzistavimo pamanomumu grindžiamas dualistinis argumentas. Stipriausią poleminių pavidalą jam suteikė Davidas Chalmersas (1996). Jis nesiekia kvestionuoti funkcionalistinės psichologinių sąvokų analizės – pripažįsta, kad funkciškai analizuojami psichologiniai būviai pareina nuo fiziologinių organizmo būvių, tačiau atskiria tokius būvius nuo fenomenalių kokybinių patyrimo aspektų. Chalmersas taip aprašo savo įsivaizduojamą dublikatą – zombį:

Jis yra fiziniu požiūriu tapatus man, todėl galime manyti, kad jį supa tokia pati aplinka. Jis, be abejo, yra tapatus man funkciniu požiūriu – apdoroja vidines konfigūracijas, kurios yra atitinkamai modifikuojamos ir virsta tokiu pačiu elgesiu. Jis psichologiškai tapatus man. Jis suvokia lauke esančius medžius funkcinėje prasme ir junta šokolado skonį psichologine prasme. Visa tai logiškai plaukia iš to fakto, kad jis fiziniu požiūriu tapatus man pasiremiant funkcinėje psichologinių sąvokų analize. Jis netgi yra 'sąmoningas' aptarta funkcinėje prasme – jis budrus, gali išreikšti savo vidinių būvių turinį, sutelkti dėmesį į įvairias vietas ir pan. Tačiau jokia šio funkcionavimo dalis nėra lydima jokio tikro sąmoningo patyrimo. Būti zombiu nieko nereiškia (*There is nothing like to be a zombie*). (Chalmers 1996: 95)

Chalmersas teigia, kad nors „veikiausiai tai empiriškai neįmanoma, bet kuo tikriausiai atrodo, kad aprašyta situacija yra visiškai nuosekli (*coherent*); negaliu įžvelgti jokio prieštaravimo šiame aprašy-

me“ (Chalmers 1996: 96), o tai veda jį prie išvados, kad „sąmonė negali logiškai pareiti (*logically supervene*) nuo fizinės plotmės“ (Chalmers 1996: 97). Tačiau Chalmersas neapsiriboja šia epistemologine išvada ir teigia, kad „jei fiziniu požiūriu tapatus zombių pasaulis yra logiškai galimas, tai iš to išeina, kad sąmonės egzistavimas yra papildomas faktas apie mūsų pasaulį, kurio neužtikrina vien fiziniai faktai“ (Chalmers 1996: 123).

Bene standartiniu tapusį prieštaravimą loginei zombių pasaulio galimybei pateikia Johnas Perry (2001). Panaši reakcija būdinga Churchlandams, Dennettui bei kitiems teoretikams, linkusiems į eliminatyvųjį reduktyvizmą. Savo platformą Perry vadina antecedentiniu fizikalizmu ir apibrėžia ją kaip poziciją, kuri sąlyginai priima fizikalizmo teisingumą sėkmingos gamtos mokslų istorijos pagrindu bei siekia sukurti „geriausią ar bent jau pakankamai gamtišką subjektyvių kokybių paaiškinimą, pasiremddama prielaida, kad jos yra fizinės“ (Perry 2001: 27). Pasak Perry, „antecedentinis fizikalistas taria, jog ką nors subjektyviai kokybiškai reiškiančios (*what-is-it-like*) savybės yra fizinės savybės. Todėl aišku, kad antecedentiniame fizikalistui bus problemiškas teiginys, kad pasaulis, kuris nesiskiria nuo mūsų pasaulio fiziniu požiūriu, bet kuriame niekas nepatiria kokybiškai reikšmingų (*what-is-it-like*) būvių, yra logiškai įmanomas“ (Perry 2001: 77). Jei zombių pasaulis apibrėžiamas kaip fiziniu požiūriu tapatus mūsų pasauliui, tai tokio pasaulio pamanomumas priklausys nuo to, kaip interpretuosime frazė „fiziniu požiūriu tapatus“ ar „fiziniu požiūriu neatskiriamas“. Čia kyla problema, kuri gali kilti atliekant

daugelį mintinių eksperimentų: ar atsižvelgta į visas įmanomas sąlygas?

Perry manymu, zombių pasaulio sąvokoje ar aprašyme nieko nėra prieštaringo ir todėl toks pasaulis iš tikrųjų yra galimas mąstyti, taigi yra laikytinas epistemiškai galimu. Lygiai taip pat galima neprieštarinai svarstyti atskirai paimtą pasaulio, fiziniu požiūriu tapataus mūsų pasauliui, sąvoką ar aprašymą. Tačiau tai dar nereiškia, kad šios dvi skirtingos sampratos gali būti jungiamos į vieną neprieštariną zombių pasaulio, kuris fiziniu požiūriu tapatus mūsų pasauliui, sampratą. Pasak Perry, tokio pasaulio samprata neturėtų būti priimtina ne tik tapatumo teoriją pripažįstantiems fizikalistams, bet ir užkietėjusiems interaktyviojo dualizmo šalininkams.

Davidas Papineau (2002) išreiškia panašų į Perry pateikiamą požiūrį į psichinį priežastingumą, svarstydamas tokius kontrafaktinius teiginius: „būtumei vis tiek ėjęs prie šaldytuvo paimti alaus, net jei nebūtumei ištroškęs (nes neuronai tavo smegenų žievėje būtų aktyvūs), ir vis tiek būtum ėjęs prie šaldytuvo, net jei nebūtum buvęs jokio aktyvumo smegenų žievėje (nes būtumei ištroškęs). Šie kontrafaktiniai teiginiai aiškiai klaidingi“ (Papineau 2002: 27). Vis dėlto Papineau sutinka, kad zombiai yra galimi mąstyti, nes, jo manymu, nėra jokio *a priori* ryšio tarp fizinės ir fenomenalios savybės žyminčių sąvokų. Teigiamų ar neigiamų analitinių sąsajų stoka leidžia vienodai neprieštarinai mąstyti zombius ar jų priešingybę – šmėklas. Tačiau, Papineau manymu, epistemiškai prieinami šių sąvokų turinio aspektai netrukdo jiems turėti bendrą referentą faktiniame pasaulyje. Sąvokos referento nustatymas faktiniame pasaulyje yra empirinis, taigi *a posteriori* atradimas,

todėl jis negali būti vertinamas nepakylant iš minkštasuolio: „Jei fenomenalios ir materialios sąvokos yra pakankamai skirtingos, tai nebus jokio *a priori* kelio į jų referentų sutapatinimą. Pačių sąvokų tyrinėjimas nepasakys mums, ar jos nurodo tas pačias savybes. Tokias žinias galime pasiekti tik *a posteriori* būdu, remdamiesi empiriniais duomenimis apie jų faktinius referentus“ (Papineau 2002: 49).

Fizikalistų tvirtinimu, metafizinė zombių galimybė iš esmės negali būti pripažinta ar atmesta nežinant, kokius objektus faktiniame pasaulyje žymi fenomenalios sąvokos. O šių fenomenalių sąvokų referentų nustatymo klausimas yra ne kas kita, kaip pagrindinis fizikalistų ir antifizikalistų ginčo sąmonės filosofijoje sprendžiamas klausimas.

Epistemologinis ir semantinis polemikos pobūdis

Antireduktivistiniai argumentai remiasi intensinio, introspekciškai pažinaus psichinių ir funkcinų ar fizinių sąvokų turinio skirtingumu. Kadangi tokio skirtumo pakankamumas ekstensionaliam ar referentiniam skirtingumui, t. y. ontologiniam antireduktivizmui, nėra akivaizdus, jis paprastai ekspliciuojamas pasitelkiant modalizuotą dvidimensę semantikos analizę. Tačiau, kaip matysime, formalus tokios analizės aparatas yra suderinamas su skirtingomis jo interpretacijomis, todėl interpretacijų skirtumai leis tiksliau charakterizuoti psichofizinio reduktivizmo ir antireduktivizmo poleminę įtampą.

Kiekvieno teiginio epistemines ir modalines savybes galima nuodugniai aprašyti dvimate matrica, kurios vertikalioje ašyje

sužymėti galimi pasauliai, suprantami kaip atliekantys faktinio pasaulio funkciją, o horizontalioje ašyje – galimi pasauliai, lemiantys teiginio loginę reikšmę. Bet kurioje vienoje horizontalioje matricos eilutėje faktiniu laikomas galimas pasaulis nekinta ir todėl visoje eilutėje pateikiama loginių reikšmių konfigūracija atspindi teiginio modalumo priklausomybę nuo faktinio pasaulio ir kontrafaktinių galimų pasaulių. Tariant, kad konkretus galimas pasaulis yra faktinis, šio pasaulio indeksu pažymėta matricos eilutė užpildoma svarstant galimus pasaulius kaip kontrafaktinius. Pavyzdžiui, teiginys gali būti būtinai teisingas, jei faktiniu pasauliu laikysime vieną, bet ne kitą galimą pasaulį. Todėl, teiginiui S sudarytoje matricoje, vertikali matricos ašis gali būti maždoma kaip „ $\square S$ “ (*būtinai S*) loginės reikšmės priklausomybė nuo to, kuris galimas pasaulis laikomas faktiniu. Tokiu būdu modalizuotas teiginys „ $\square S$ “ bus teisingas jei ir tik jei visos teiginio S loginės reikšmės faktiškumo indeksu pažymėtoje matricos eilutėje bus „tiesa“. Bet kuriame viename matricos stulpelyje nekinta svarstomas kontrafaktinis pasaulis, o visa eilutė atspindi teiginio loginės reikšmės šiame kontrafaktiniame pasaulyje priklausomybę nuo to, koks pasaulis laikomas faktiniu. Tokios matricos įstrižainėje išdėstytų loginių reikšmių konfigūracija atspindi teiginio loginės reikšmės priklausomybę nuo galimų pasaulių, kurie sykiu yra maždomi kaip faktiniai.

Chalmersas, sugretindamas dvimatės matricos horizontaliose eilutėse ir įstrižainėje aprašomus modalumus su Kripke's metafiziniu ir episteminiu modalumais, rašo: „ S yra epistemiskai galimas apytikriai, kai S gali būti atsižvelgiant į viską, ką žinome (*for*

all we know), o *S* yra epistemiškai būtinas apytikriai, kai galime žinoti, kad *S*. Gilaus episteminio būtinumo samprata peržengia šią priklausomybę nuo kintančio individo pažinimo būvio ir išreiškia tam tikrą racionalų *privalėjimą* (rational *must*): teiginys yra giliai epistemiškai būtinas, kai tam tikra prasme jis racionaliai privalo būti teisingas. Ši samprata gali būti suprantama įvairiai, tačiau [...] galime sakyti, kad *S* yra giliai epistemiškai būtinas, jeigu jis yra *a priori*, t. y. jeigu *S* išreiškia tikrą ar potencialų *a priori* pažinimą“ (Chalmers 2004: 180).

Chalmerso dvimačių matricių interpretacijos ir jai artimos Jacksono siūlomos interpretacijos požiūriu, matricos įstrižainėje atskleidžiamais modaliniams teiginiams priskiriamas episteminis normatyvumas, tam tikra semantinė taisyklė, kuri išvedama iš teiginių ir jų elementų semantikos, galiojančios tiek faktiniame, tiek visuose kituose galimuose pasauliuose. Be to, pasak Jacksono, konceptualiai būtinos tiesos, pavyzdžiui, „vanduo yra vanduo“, ir *a posteriori* būtinos tiesos, pavyzdžiui, „vanduo yra H₂O“, neskiria joms priskirtino būtinumo požiūriu. Jų skirtumas glūdi jų modalumo pažinime. Mūsų vartojama sąvoka „vanduo“ nepažįsta, kad vanduo yra H₂O. Ši sąvoka yra „sąvoka to, kas iš tikrųjų krinta iš dangaus lyjant, kas būtina gyvybei, yra bekvapis, bespalvis ir t. t.“ (Jackson 1992: 483). Todėl tik sužinoję, kokia medžiaga – H₂O ar XYZ, ar kokia kita – faktiniame pasaulyje krinta iš dangaus, yra bekvapė ir t. t., galime sužinoti, ar teiginys „vanduo yra H₂O“ yra teisingas. Tačiau „vanduo“, pasak Jacksono, yra rigidiškas designatorius: „vanduo bet kuriame duotame galimame pasaulyje yra medžiaga, kuri krinta iš dangaus (ir taip toliau) faktiniame pasaulyje, nepriklauso-

somai nuo to, ar ji krinta iš dangaus (ir taip toliau) duotame pasaulyje. Todėl, jei teiginys „vanduo yra H₂O“ yra teisingas, jis būtinai teisingas, lygiai kaip ir teiginys „vanduo yra XYZ“.

Chalmerso interpretacijos požiūriu, sąvokai „vanduo“ priskiriamos dvi intensijos, dvi referencijos priklausomybės nuo galimų pasaulių. Pirminė intensija nustato sąvokos referenciją svarstomame pasaulyje, jeigu jis mąstomas kaip faktinis. Pasak Chalmerso, šios funkcijos reikšmė kiekvienam galimo pasaulio kandidatui yra *a priori*, nors tai, koks pasaulis yra faktinis, yra *a posteriori* (Chalmers 1996: 58). Antrinė intensija nustato sąvokos referencijos priklausomybę nuo jos referencijos faktiniame pasaulyje. Vanduo faktiniame pasaulyje yra H₂O, ir kadangi „vanduo“ yra rigidiškas designatorius, antrinės intensijos funkcija priskiria H₂O kaip šios sąvokos referenciją visuose kontrafaktiniuose pasauliuose. Tiriant teiginius, kiekvieno teiginio pirminės intensijos loginės reikšmės matomos dvimatės matricos įstrižainėje, o antrinės intensijos matomos horizontalioje matricos eilutėje, pažymėtoje faktiškumo indeksu. Vadinasi, teiginys, kad „vanduo yra dominuojantis skaidrus geriamasis skystis mūsų aplinkoje“ yra *a priori* teisingas, ir teisingas visuose įstrižainės taškuose (bet ne visuose horizontalios faktinio pasaulio eilutės taškuose), o teiginys „vanduo yra H₂O“ yra *a posteriori* ir yra teisingas visuose faktinio pasaulio eilutės taškuose (bet ne visuose įstrižainės taškuose).

Tokia analizė leidžia kalbėti apie redukciją išreiškiančius tapatybės teiginius (pvz., „vanduo yra H₂O“), kaip pagrindžiamus dviem atsiejamais komponentais: *a priori* analitiniu ir *a posteriori* empiriniu. Esą

„vanduo yra vandeniškas“ yra vienas iš dalykų, kuriuos kompetentingas sąvokos „vanduo“ vartotojas žino nepriklausomai nuo patyrimo, o įgalina deduktyvų „vanduo yra H₂O“ išvedimą remdamasis empiriniu atradimu, kad H₂O yra vienintelė vandeniškoji medžiaga faktiniame pasaulyje. Tokia redukcijos samprata itin artima Armstrongo ir Lewiso analitinės redukcijos modeliui. Redukcijos metodas čia toks: iš pradžių atliekama konceptualinė analizė, kuriai nebūtina pakilti iš filosofo minkštasuolio, o vėliau surenkama reikalinga empirinė informacija. Tada remiantis analizės rezultatais iš empirinių duomenų išvedamas relevantiškas tapatybės teiginys. Abi kartu šios sąlygos pakankamos, o kiekviena atskirai yra būtina sėkmingai epistemiškai skaidriai redukcijai. Kaip tvirtina Thomas Polger, „bet koks ryšys, silpnėsis nei loginė determinacija, palieka atvirą galimybę, kad vanduo ir H₂O yra susieti tik kontingentiškai ar nomologiškai, atsitiktinai sutampantys faktiniame pasaulyje. [...] Tad bet koks sėkmingas epistemiškai skaidrus reduktyvus aiškinimas privalo turėti numanomą *a priori* konceptualinį komponentą, kuris pažinus pasitelkiant konceptualinę redukuojamojo termino analizę“ (Polger 2008: 113). Kadangi mintiniai antireduktivistų eksperimentai esą parodo, jog tokia psichinių sąvokų analizė funkciniais ar fiziologiniais terminais nėra galima, tai negalima ir epistemiškai skaidri redukcija.

Pasak Chalmerso, pirminės intensijos požiūriu būtinų teiginių aprioriškumas grindžiamas ne deskripcine sąvokos „vanduo“ semantika, bet kyla iš to, kad „gebėdami pažinti, ką nurodo mūsų sąvokos, kai žinome, koks yra faktinis pasaulis, mes gebame pažinti, ką mūsų sąvokos nurodytų, jei faktinis

pasaulis būtų kitoks“ (Chalmers 1996: 59). Kartu Chalmersas teigia, kad nors teiginiai vertinami tik vienos galimų pasaulių aibės požiūriu, yra „dvių rūšių galimumas ir būtinumas, taikomas teiginiams“ (Chalmers 1996: 63).

Tačiau, Jacksono požiūriu, matricos ištrižainėje matomas teiginio būtinumas susijęs su teiginio aprioriškumu per deskripcinę referencijos teoriją, o Chalmerso interpretacijoje pirminės intensijos yra episteminės intensijos, kurios apibrėžiamos epistemiškai fundamentalių galimų situacijų atžvilgiu. Tokios epistemiškai fundamentali ar primityvios galimos situacijos bei galimi pasauliai, kuriuos įmanoma apibrėžti kaip tai, kas galėtų būti, atsižvelgiant į tai, ką žinome *a priori*, reikalauja, kad situacijos būtų mąstomos „semantiškai neutraliai“, tai yra situacijų galimumas ar būtinumas neturi priklausyti nuo jų aprašymo ar duoties būdo. Čia visų pirma kyla klausimas, ar įmanoma *a priori* pažinti objektyvią galimų pasaulių erdvę.

Kitokią nei Chalmerso ar Jacksono dvimatės analizės interpretaciją pateikia Robertas Stalnakeris. Pasak jo, terminas gali įgyti kitą referentą tik pasikeitus jo prasmei, jo semantinėms savybėms. Be to, skirtingi kontekstiniai duoto sakinio turinį nustatantys veiksniai gali lemti ir sakinio semantikos skirtingumą. Dvimatės analizės interpretacijas, kurių požiūriu semantinės kalbinių išraiškų savybės išlieka pastovios visuose matricos taškuose, Stalnakeris vadina semantine interpretacija. Metasemantinės interpretacijos požiūriu, semantinę vardo funkciją apibrėžia faktas, kad vardas turi konkretų referentą. Savąją dvimačių matricų interpretaciją Stalnakeris vadina metasemantine, nes „antroji matricos

dimensija atspindi faktus, dėl kurių svarstoma išraiška turi tokį semantinį turinį, kurį ji turi“ (Stalnaker 2004: 310). Jis teigia, kad semantinė ir metasemantinė interpretacijos iš esmės skiriasi tuo, ką jos laiko intencionalių teiginio turiniu. Metasemantinės interpretacijos požiūriu, kalbinėms išraiškoms priskiriamas antrinių intensijų lygio pažintinis turinys, o semantinės interpretacijos požiūriu, pažintinį išraiškų turinį apibrėžia pirminės jų intensijos. Pasak Stalnakerio, dvi interpretacijos „remiasi skirtingomis prielaidomis apie tai, ką galime kognityviai pasiekti, nes jos skirtingai interpretuoja, kas yra kognityvinė prieiga“ (Stalnaker 2004: 311). Todėl semantinė interpretacija remiasi internalistine pažinimo samprata: sąvokų referencijos nustatomos vidinių, sąvokų vartotojui *a priori* pažinių savybių pagrindu. Semantinės kalbinių išraiškų savybės čia griežtai ar bent apytiksliai fiksuojamos nepriklausomai nuo faktinio pasaulio specifikos ir išlieka tokios visuose galimuose pasauliuose. Kalbinių išraiškų reikšmės čia priklauso visų pirma nuo šių joms *a priori* priskiriamų savybių. Faktinio pasaulio faktams ir objektams čia tenka antraeilis vaidmuo. Metasemantinė dvimatės analizės matricų interpretacija iš esmės remiasi eksternalistine semantinio ir pažintinio turinio samprata. Skirtingai nei internalistinėje semantinėje koncepcijoje, sąvokų referentai čia nėra nustatomi vien remiantis introspekciškai pažiniu sąvokų turiniu, o veikiau priešingai – faktinės žymimų objektų ir individų savybės čia nulemia semantines kalbinių išraiškų savybes, o kartu ir su jomis siejamas deskripcijas. Kaip teigia Blockas ir Stalnakeris, „mūsų samprotavimas apie deramą episteminių atsaką įvairiomis kontrafaktinėmis situa-

cijomis yra veikiamas ne tik mūsų sąvokų, bet ir implicitinių ar eksPLICITINIŲ teorijų bei bendrų metodologinių principų, kuriuos mes perėmėme kartu su mūsų moksline kultūra – visko, ką ‘mes’, kurie atliekame šiuos mintinius eksperimentus, manome“ (Block, Stalnaker 1999: 43). Todėl galima tvirtinti, kad metasemantinė dvimatės analizės interpretacija „nepateikia jokių *a priori* teisingumo ar pažinimo aiškinimų ar reprezentacijų ir ji nepriklauso nuo jokios *a priori* sampratos“ (Stalnaker 2004: 312).

Pažymėtina, kad aptartų antireduktyvistinių argumentų loginis pagrindimas reikalauja semantinės internalistinės dvimatės matricos interpretacijos. Tik tokia interpretacija gali užtikrinti reikiamą loginį ryšį tarp episteminės galimybės ir metafizinės galimybės. Šiuo atveju nėra svarbu, ar šios galimybės bus skiriamos galimų pasaulių ar teiginių lygmeniu. Jei dvimatės matricos įstrižainėje išdėliotas logines reikšmes laikysime atspindinčiomis episteminę galimybę, tai bet koks teiginys ar juo išreiškiamą proposicija bus pamanoma, jei ir tik jei ji nėra klaidinga visuose tokios matricos įstrižainės taškuose. Kita vertus, jei bent viename matricos taške proposicija teisinga, tai tokia proposicija nėra būtinai klaidinga visų galimų pasaulių atžvilgiu – egzistuoja mažiausiai vienas galimas pasaulis, kurį laikant faktiniu ši proposicija yra teisinga to pasaulio atžvilgiu. O todėl bent vienoje horizontalioje matricos eilutėje proposicija bus teisinga, t. y. bus galima metafizine, o ne vien epistemine prasme. Tiek Chalmerso, tiek Jacksono manymu, tokiu būdu dvimatė analizė leidžia susieti episteminę pamanomumo kategoriją su metafizinės galimybės kategorija ir teigti, kad kiekvienas pamanomas pasaulis yra

galimas ne tik epistemiškai, bet ir metafiziškai. Polgerio teigimu, tokių reduktyvistų nuomone, „nėra jokio pagrindo tikėti, kad esama kokių nors metafiziškai būtinų tiesų, kurios nėra konceptualiai būtinės tiesos“ (Polger 2008: 120).

Semantinių savybių nepriklausomumas nuo faktinių aplinkybių, būdingas semantinei dvimatės analizės matricų interpretacijai, artimas pozityvistų siekiui atskirti kalbos klausimus nuo fakto klausimų ir parodyti, kad visi nesutarimai yra semantikos, kitaip sakant, lingvistiniai klausimai, arba fakto klausimai, t. y. empiriškai išsprendžiami nesutarimai. Semantinė internalistinė dvimačių modalinių matricų interpretacija įmanoma tik pripažįstant griežtą kalbinio bei faktinio žinojimo skyrimą. Tačiau, kaip teigia Stalnakeris, „būtų gražu, jei turėtume neutralią kalbą su vidujai paremta semantika, kalbą, kurios interpretavimas nereikalautų jokių faktinių prielaidų ir kuri galėtų pateikti išsamų pasaulio ir visų galimų pasaulių aprašymą. Būtų gražu, jei egzistuotų grynai episteminė, *a priori* pasiekiamą erdvę, kurioje galėtume lokalizuoti mūsų nesutarimus dėl to, koks yra faktinis pasaulis. [...]. Kai nesutariame dėl to, ką turėtume aptikti faktiniame pasaulyje, galime nesutarti dėl to, kas yra įmanoma – dėl to, kokia yra galimybių erdvė, kuria remdamiesi interpretuojame kalbą ir mintis“ (Stalnaker 2004: 319). Griežtas racionalistinis introspekciškai prieinamo semantinio turinio atskyrimas nuo faktinių referentų vargiai įmanomas, jei sutiksime, kad „tai, ką sužinome įsisavindami sąvoką, nėra vien tai, ką sužinome tik dėl to, kad įsisavinome tą sąvoką. Tad nuo pat pradžių įsisavinamas sąvokinį ir nesąvokinį pagrindą turinčios

informacijos ir perėjimų mišinys“ (Horgan and Henderson 2011: 46).

Ontologinis psichinių ir fizinių savybių santykio klausimas, tiriamas dvimatės modalinės analizės priemonėmis, akivaizdžiai virsta klausimu apie šias savybes žyminčių sąvokų semantinę interpretaciją, jų referencijos sąlygų nustatymą galimų pasaulių erdvėje. Tai verčia ieškoti adekvačių šių sąvokų referencijos sąlygų, tenkinančių jų intensijas ne tik faktiniame, bet ir galimuose kontrafaktiniuose pasauliuose. Todėl klasikinė ontologinė polemika sąmonės ir kūno santykio klausimu transformuojasi į epistemologinę kontroversiją dėl semantinio sąvokų turinio pažintinio statuso.

Reduktyvistų ir antireduktyvistų polemikos metodologinės išdavos

Žvelgiant į šiuolaikinę reduktyvistų ir antireduktyvistų polemiką galima teigti, kad nors psichofizinio reduktyvizmo ir antireduktyvizmo platformos nesutaria ne tiek dėl konkretaus atsakymo į klausimą, koks yra sąmonės ir kūno ar psichinių ir fizinių savybių santykis, poleminė įtampa telkiasi ties klausimu, kokios metodologijos pagrindu tokio atsakymo turi būti ieškoma. Chalmersas ir Jacksonas teigia *a priori* pažinios episteminės galimybių erdvės pirmumą empirinio tikrovės pažinimo atžvilgiu ir todėl siūlo dvimates modalines matricas interpretuoti kaip siejančias epistemines galimybes su *objektyviomis* metafizinėmis galimybėmis, o sąmonės ir kūno klausimą spręsti remiantis būtent tokia racionalistine metodologija. Reduktyvistai, neigiantys galimybę atsieti modalinius sprendimus nuo empirinio pasaulio pažinimo, reikalauja rimtai svarstyti klausimą, kokie faktai lemia

tai, kad kalbinėms išraiškoms priskiriame joms įprastą semantinį turinį, ir dviem matavimams geriausiu atveju priskirtų meta-semantinę interpretaciją, taip suteikdami semantinėms kalbinių išraiškų savybėms empirinę prigimtį ir siūlydami sąmonės ir kūno klausimą spręsti natūralistinės empiristinės metodologijos pagrindu.

Daugeliu atvejų atsakymas į klausimą, ar psichinės savybės ontologiškai tapačios fizinėms savybėms (ar nuo jų pareina), priklauso nuo epistemologinių nuostatų. Internalistinei epistemologijai būdingas semantinio turinio bei žinojimo supratimas lemia dualistinį atsakymą, o natūralistinė epistemologija, nekeldama aprioristinių reikalavimų, išsaugo ir netgi skatina tokio tapatumo galimybę, atsižvelgdama į empirinių gamtos mokslų teorijas ir metodologinius principus.

Internalistinės koncepcijos požiūriu, visokio žinojimo pagrindas turi būti introspekciškai prieinamas žinojimo subjektui: subjektas žino arba gali žinoti savo žinojimo pagrindą. Eksternalistinės koncepcijos požiūriu, žinojimo pagrindas, nors ir gali būti pažinamas, neturi iš principo toks būti. Internalizmo ir eksternalizmo skirtis bendresniu požiūriu taikytina ir kalbinių išraiškų bei mąstymo turinio pažinimui. Taip gautume semantinį internalizmą, subjekto minčių, jo suprantamų bei vartojamų kalbinių išraiškų turinį siejantį su tuo, kas subjektui yra epistemiškai skaidrus, ir semantinį eksternalizmą, atmetantį tokį griežtą episteminio skaidrumo reikalavimą, o minčių bei kalbos turinį aiškinantį subjekto atžvilgiu išoriniais, jam nebūtinai žinomais faktoriais. Internalistinė koncepcija dažniausiai grindžiama deontologine pažinimo ir pagrindimo samprata: pažintinė veikla čia siejama su tam tikra episteminė atsakomybe, su racionalaus

subjekto įsipareigojimu tiesos normatyvumui. Eksternalistinės koncepcijos požiūriu, tiesa yra veikiau ne racionalumo, bet bent iš dalies ir adekvataus išorinio, neepisteminio santykio tarp įsitikinimo ir to, kas padaro jį teisingą, reikalas.

Tačiau tiek internalistinė, tiek eksternalistinė koncepcijos pripažįsta moderniai epistemologijai būdingą skirtį tarp to, kas yra tiesiogiai introspekciškai pažinamas, ir objektyvios tikrovės, tarp tiesiogiai prieinamo vidinio subjekto sąmonės turinio ir išorinio pasaulio. Pasaulio ir mąstomos jo reprezentacijos skirtingumas, jų episteminė asimetrija modernioje epistemologijoje atveria skeptinės abejonės galimybę. O skeptinės abejonės galimybė ar pamanomumas tiesiogiai susiję su šiuolaikinėje filosofijoje svarstomais antireduktivistiniais argumentais. Skepticizmas remiasi tarpusavyje nesuderinamų, nors vidiniu požiūriu vienodai gerai pagrįstų, vienodai gerai suderinamų su tuo, kas pažinamas iš vidinės subjekto perspektyvos, dalykų padėčių egzistavimo galimybe. Šią galimybę atveria epistemiškai skaidrus bet griežto loginio ryšio tarp tiesiogiai pažinių tikrovės reprezentacijų ir pačios tikrovės stoka. Analogiškos galimybės ar jų pamanomumas naudojamas ir šiuolaikiniuose antireduktivistiniuose argumentuose. Čia intensionalaus ir ekstensionalaus sąvokų turinio skirtis radikalizuojama, intensionalų turinį tapatinant su introspekciškai prieinamu, pastarąjį visiškai atsiejant nuo ekstensionalaus tokiu laipsniu, kad praktiškai nebeįmanoma išvengti skepticizmo. Episteminė tikimybė, kad psichinių sąvokų referentai ne tik ontologiškai, bet bent nomologiškai susiję su funkcinių ar fiziologinių sąvokų referentais, pavojingai priartėja prie nulio. Kaip teigia Istvanas Aranyosi, „jei zombiai ir kokybių perkeiti-

mas yra pamanomi, tai nėra jokios esminės priežasties (*principled reason*) jokiems kitiems iš begalinės daugybės scenarijų nebūti pamanomiems“ (Aranyosi 2011: 500). Jei psichinių ir fiziologinių reiškinių skirtingumas yra pamanomas, stabili jų koreliacija gali būti grindžiama tik *ad hoc* įvedamu dėsningu. Tačiau jis yra arba per silpnas koreliacijai paaiškinti, arba pakankamai stiprus ekstensionaliai redukcijai. Aranyosi argumentacija nėra visiškai nauja – Jaegwonas Kimas, kritikuodamas nereduktyviojo materializmo idėją, kilusią savitai interpretuojant Donaldo Davidsono anomaliojo monizmo koncepciją (žr. Robinson 2001), vadovavosi panašia strategija:

Pagrindinis sunkumas yra toks – jei santykis yra pakankamai silpnas, kad būtų nereduktyvus, jis yra per silpnas naudoti jį kaip priklausomybės santykį; ir atvirkščiai – jei santykis yra pakankamai stiprus, kad gautume priklausomybę, jis linkęs būti pakankamai stiprus, kad iš jo plauktų redukuojamumas. (Kim 1989: 40)

Tačiau tikimybiniai Aranyosi skaičiavimai demonstruoja, jog problemiškas yra ne tik nereduktyvus materializmas, bet ir bet kokia antireduktyvistinė platforma, pripažįstanti stabilų psichinių ir fiziologinių reiškinių santykį.

Kitai sakant, antireduktyvistui, grindžiančiam savo tezę minėtais mintiniais eksperimentais, iškyla netikėta dilema: *arba* atsižvelgdami į epistemine psichinių

ir fizinių sąvokų asimetriją, hipostazuojame introspekciškai prieinamą turinį, taip tikėdamiesi išsaugoti aukštus racionalumo standartus, kuriais grindžiama ir dualistinė metafizika, ir priimame visas skeptines tokio pasirinkimo išdavas; *arba* sąvokų turinio aiškinimą pradėdami teikdami pirmenybę ekstensionaliai interpretacijai, atsisakydami internalistinių ambicijų. Tai reiškia, jog racionalistiniai antireduktyvistiniai argumentai įrodo ne tik tai, ką jie ir siekia įrodyti, t. y. epistemiškai skaidrios, analitinės redukcijos, kokios tikėjosi Armstrongas ar Lewisas, negalimumą, bet ir bet kokio epistemiškai skaidraus sąmonės ir kūno santykio negalimumą. O tai netiesiogiai pademonstruoja introspekcija paremtos konceptualinės analizės metodologinį neadekvatumą psichofizinei problemai, o veikiausiai ir daugeliui kitų metafizinių problemų spręsti.

Norint paaiškinti psichikos ir fiziologijos santykį, santykį, kurio dėsningu intuityviai tikime, tačiau kurio paaiškinimui antireduktyvizmas dėl pernelyg griežtai užkeltų episteminio skaidrumo reikalavimų neturi išteklių, lieka vienas kelias – redukciją ir tapatybę priimti ne kaip tai, kas turi būti paaiškinta, o kaip tai, kas geriausiai paaiškina sąmonės ir kūno, psichikos ir fiziologijos santykį, t.y. redukciją grįsti ne racionalistiniais, bet pragmatiniais, probabilitiniais ar kitais metodologiniais principais.

LITERATŪRA

Aranyosi, I., 2011. A New Argument for Mind-Brain Identity. *British Journal for the Philosophy of Science* 62 (3): 489–517.

Armstrong, D., 1968. *A Materialist Theory of the Mind*. London: Routledge.

Armstrong, D., 1973. Epistemological Foundations for a Materialist theory of the Mind. *Philosophy of Science* 40: 178–193.

Block, N., Stalnaker, R., 1999. Conceptual Analysis, Dualism, and the Explanatory Gap. *Philosophical Review* 108 (1): 1–46.

- Burge, T., 1992. Philosophy of Language and Mind: 1950–1990. *Philosophical Review* 101: 3–52.
- Chalmers, D., 1996. *The Conscious Mind: In Search of a Fundamental Theory*. New York: Oxford University Press.
- Chalmers, J., 2004. Epistemic Two-Dimensional Semantics. *Philosophical Studies* 118: 153–226.
- Churchland, P., 1985. Reduction, Qualia, and the Direct Introspection of Brain States. *Journal of Philosophy* 82: 8–28.
- Dennett, D. (1991) *Consciousness Explained*. Boston: Little, Brown and Company.
- Feigl, H., 1958/1967. *The 'Mental' and the 'Physical': The Essay and a Postscript*. Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Henderson, D. K., Horgan, T., 2011. *The Epistemological Spectrum At the Interface of Cognitive Science and Conceptual Analysis*. Oxford: Oxford University Press.
- Horgan, T., 1984. Jackson on Physical Information and Qualia. *Philosophical Quarterly* 34: 147–152.
- Jackson, F., 1982. Epiphenomenal Qualia. *Journal of Philosophy* 32: 127–136.
- Jackson, F., 1992. Critical Notice. *Australasian Journal of Philosophy* 70(4): 475–488.
- Kim, J., 1989. The Myth of Non-Reductive Materialism. *Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association* 63 (3): 31–47.
- Lewis, D., 1966. An Argument for the Identity Theory. *Journal of Philosophy* 63: 17–25.
- Lewis, D., 1999. Should a Materialist Believe in Qualia? In: *Papers in Metaphysics and Epistemology*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999, p. 325–331.
- Nagel, T., 1965. Physicalism. *Philosophical Review* 74: 339–356.
- Papineau, D., 2002. *Thinking About Consciousness*. Oxford: Clarendon Press.
- Perry, J., 2001. *Knowledge, Possibility and Consciousness*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Polger, Th. W., 2008. H₂O, 'Water', and Transparent Reduction. *Erkenntnis* 69 (1): 109–130.
- Putnam, H., 1975. Minds and Machines', in his *Mind, Language, and Reality*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 362–385.
- Robinson, H. M., 2001. Davidson and Nonreductive Materialism: A Tale of Two Cultures. In: Carl Gillett & Barry M. Loewer (eds.). *Physicalism and its Discontents*. Cambridge University Press.
- Smart, J. J. C., 1959. Sensations and Brain Processes. *Philosophical Review* 68: 141–156.
- Smart, J. J. C., 1963. Materialism. *Journal of Philosophy* 60: 651–662.
- Smart, J. J. C., 2007. The Mind/Brain Identity Theory. In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2012 Edition), Edward N. Zalta (ed.), forthcoming URL = <<http://plato.stanford.edu/archives/win2012/entries/mind-identity/>>.
- Stalnaker, R., 2004. Assertion Revisited: On The Interpretation of Two-Dimensional Modal Semantics. *Philosophical Studies* 118: 299–322.

THE CONTROVERSY ON PSYCHOPHYSICAL REDUCTION AND ITS METHODOLOGICAL IMPLICATIONS

Jonas Dagys

S u m m a r y

The object of this paper is the controversy about the materialist accounts of sensory qualia in analytic philosophy of recent decades. The first section deals with the identity thesis and reductionist strategy connected to it that has established and shaped the development of materialist problematics as central to philosophy of mind. The second section discusses two most influential antireductionist arguments – the knowledge argument and the argument from the conceivability of zombies. The the paper focuses on the epistemological and semantic aspects of the controversy that can be translated into the different interpretations of two-dimensional modal matrix, which allows to specify the disagreement between reductionism and antireductionism. Finally the

conclusion arrived at in the last section is that the premises of antireductionist arguments are not compatible with the stable connection between mental and physiological domains, and thus contemporary philosophy of mind brings out the dilemma: either we hypostatize the introspectively available qualitative content on the basis of epistemic asymmetry of the mental and physical concepts, thereby deriving a dualist ontology, and embrace all the sceptical consequences, or we prefer the extensional explanation of concepts, without internalist ambitions, conceivability of zombies, and antireductionist conclusions.

Keywords: philosophy of mind, reductionism, knowledge argument, zombie argument, identity thesis.

Iteikta 2012-12-10